

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

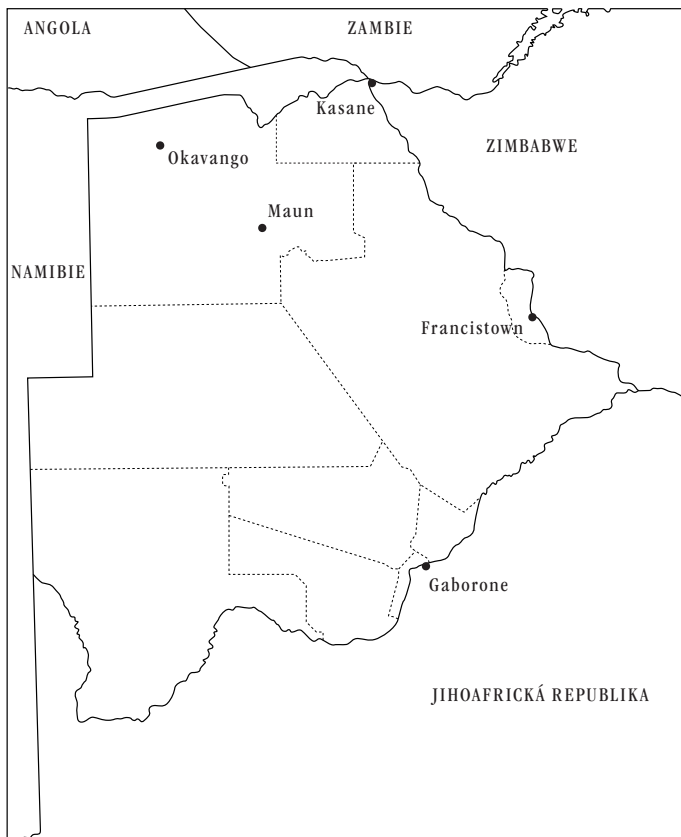
BOTSWANA

*Linda
Piknerová*

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Botswana

L I N D A P I K N E R O V Á

N A K L A D A T E L S T V Í L I B R I , P R A H A 2 0 0 9

Autorka a nakladatelství děkují Fakultě filozofické
Západočeské univerzity v Plzni za finanční podporu,
zejména pak Katedře politologie a mezinárodních vztahů.

Projekt Stručná historie států: Botswana vznikl
v rámci prostředků ze specifického výzkumu
na Fakultě filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

© Mgr. Linda Piknerová, 2009

© Libri, 2009

Odborní recenzenti: doc. PhDr. Jan Klíma, CSc.,
doc. Markéta Křížová, Ph.D.

ISBN 978-80-7277-431-9

Obsah

První obyvatelé	8
Osídlení Botswany	8
Sanové	9
Khoikhoiové (Hotentoti)	11
Bantuové	12
Vliv Evropanů na domorodce	13
Odlišnosti jihoafrických domorodých skupin	14
Počátky novověké státnosti	15
Formování prvních státních útvarů	15
Nástup Tswanů	16
Instituce <i>kgotla</i>	17
Pohyb v oblasti	18
Netswanské státní útvary	19
Období <i>mfecane/difaqane</i> (počátek 19. století)	20
Velký trek	20
Napětí mezi domorodci	21
Misionáři a christianizace	22
Cestovatelé a dobrodruzi	24
Boikanyo Khama aneb Khama III. (1835–1923)	25
Evropská dělba Afriky	26
Politická mapa kontinentu	26
Německé teritoriální nároky	26
Příchod Britů	27
Búrské republiky	28
První roky Bečuánska	30
Vznik Bečuánského protektorátu	30
Britská správa	31
Nebezpečí anexe	32
Londýnská jednání	33
Britské Bečuánsko	34
Rhodesův poslední výpad	34
Anglo-búrská (jihoafrická) válka a odpor ke sjednocení	35
Bečuánsko v první polovině 20. století	37
Ekonomicko-sociální situace	37
Rozvoj protektorátu a reformy správy	37

Tshekedi Khama	39
Nepřátelští sousedé	39
Nástup dekolonizace	41
Vznik prvních politických stran	42
Osobnost Seretse Khamy	43
Bečuánská demokratická strana	45
Britský pokus o reformu	46
Reforma náčelnictví	47
První ústava 1965	48
Volby 1965	48
Nezávislost	49
Nezávislá Botswana	51
Problémy nového státu	51
Ambiciózní budoucnost	52
Volby v mladé demokracii	53
Objevení diamantů	54
Botswana v mezinárodní politice	56
Bezpečnostní situace v zemi	57
Vznik botswanské armády	57
První problémy	58
Jihoafrická koordinační rozvojová konference	59
Nová etapa nezávislosti	61
Quett Ketumile Joni Masire v čele státu	61
Vnitřní politika	61
Neklidné roky	62
Pád apartheidu, nové výzvy a hrozby	64
Situace v regionu počátkem 90. let	64
Botswansko-namibijské vztahy	65
Zapojení BDF do řešení celoafrických konfliktů	66
Ústup BDP ze slávy	66
Demonstrace a stávkový rok 1995	67
Referendum	68
Problematika AIDS	68
Sanská otázka	71
Přesídlování	71
Skutečné důvody odsunu Sanů	72
Rozhodnutí soudu	73
Boj za „čisté“ diamanty	74

Od Mogaeho ke Khamovi	75
Festus Contebanye Mogae (1998–2008)	75
Ekonomická situace v 90. letech	75
Předstupeň pádu BDP?	76
Ian Khama (2009)	77
Česko-botswanské vztahy	78
Encyklopedické heslo	80
Tabulky představitelů státu	102
Důležitá telefonní čísla a adresy	104
Turistické kanceláře	105
Důležitá telefonní čísla v Botswaně	105
Slovníček tswanských pojmů	107
Informace pro turisty	108
Základní jazykové obraty v jazyce tswana	112
Seznam zkratek	113
Doručená literatura	115

První obyvatelé

Osídlení Botswany

Botswana je vnitrozemský stát na jihu Afriky sousedící s Jihoafrickou republikou na jihu, Namibií na západě, Zambií na severu a Zimbabwe na severovýchodě. Osídlování dnešní Botswany tak úzce souviselo s vývojem celé jižní Afriky, kterou vymezovala poušť Kalahari, jež tvoří přirozené geografické jádro tohoto regionu. Formování pouště začalo ve třetihorách před více než 65 miliony let. Místní mimořádně suché klima spolu s pravidelnými větry, které způsobovaly erozi kameniných útvarů a následné roznášení vzniklého písku, vytvořily ideální podmínky pro vznik pouště. K vytvoření stávajících přírodních podmínek přispělo před asi 10 000 lety vysušení jezera Makgadikgadi. Ústupem obřího vnitřního moře Makgadikgadi s rozlohou přes 80 000 km² a jeho přeměnou v solnou pláň se výrazným způsobem proměnil zdejší ekosystém. Právě z této lokality máme nejstarší dosud nalezené kosterní pozůstatky a první primitivní kamenné nástroje (pěstní klíny, oštěpy) prapředků dnešního člověka. Stáří těchto památek spadá do období starší až střední doby kamenné (2 miliony až 30 000 let před n. l.). K nejstarším a z archeologického hlediska nejcennějším dokladům lidské přítomnosti můžeme zařadit množství jeskynních maleb, které jsou roztroušeny po celé oblasti jižní Afriky. Nejstarší dosud zdokumentovanou místní památkou jsou malby v pohoří Tsodilo, jejichž věk se odhaduje na více než 17 000 let.

Historicky nejcennějším dokladem dávného osídlení jsou kosterní pozůstatky tzv. boskopského člověka, u něhož archeologové objevili výraznou genetickou podobnost s dnešními Sany. Boskopský člověk je pokládán za přímého předchůdce Khoisanů, kteří se postupem času rozdělili na menší lovce-sběrače (Sany) a vyšší a zdatnější chovatele dobytka (Khoikhoie). Khoianské obyvatelstvo, dnes roztroušené po celé jižní Africe, bylo relativně malého vzrůstu, zlatohnědé barvy kůže, mandlového tvaru očí a vystoupělých lícních kostí.

Sanové

Geografické rozšíření Sanů odpovídá skutečnosti, že jde o autentickou jihoafrickou skupinu a kromě Botswany můžeme jejich přítomnost zaznamenat i na území okolních států (Jihoafrická republika, Zimbabwe, Lesotho, Svazijsko, Mosambik, Namibie, Angola). Na rozdíl od Khoikhoiů a Bantuů Sanové nepřišli odkudsi ze severu, ale zdá se, že obývali nekonečná prostranství jižní Afriky od nepaměti jako autochtonní obyvatelstvo.

Tajenku jejich původu podrobili zkoumání odborníci na DNA, kteří zařadili Sany k nejstarším skupinám obyvatel světa. Jejich genetický materiál vykazuje pouze minimální změny ve srovnání s moderním člověkem, nicméně obecně se předpokládá, že s ním velmi pravděpodobně ani nejsou přímo spřízněni.

První dochované záznamy potvrzující zdejší přítomnost Sanů jsou v rozmezí 30 až 40 tisíců let. Tradiční sanské umění můžeme nalézt prakticky ve všech lokalitách (k nejvýznamnějším mimo botswanských patří Dračí hory v JAR), v nichž kdy Sanové alespoň po krátkou dobu žili. Jejich historicky významné postavení na území dnešní Botswany dokládají četné jeskynní malby a rytiny roztroušené na více než 350 místech v pohoří Tsodilo, které je díky tomu jednou z archeologicky nejcennějších jihoafrických lokalit (doposud zde bylo objeveno na 3 500 maleb).

Typickým jeskynním výjevem jsou obrazy znázorňující šamana či posvátné antilopy kudu, do nichž se podle legend měli šamani převtělovat. Animismus a panteismus, tedy víra v přítomnost „boží existence“ v živých i neživých předmětech (např. přítomnost duchů v kamenech či stromech), byly – a nadále zůstávají – nedílnou součástí každodenního života sanské populace. Sanové neznali písmo, a proto jsou jeskynní malby vedle ústní slovesnosti jedinou možností, jak poznat duchovní a mytologickou stránku jejich života.

Významný podíl na charakteru sanské populace má příslušnost každého jejího člena k velké, zpravidla pokrevně spřízněné rodině. Počet jejích členů se pohybuje mezi 25 až 35 osobami, které dodnes společně kočují nekonečnými pláněmi pouště Kalahari. Pevné rodinné svazky podporuje předávání

vlastních jmen z prarodičů na vnuky, což je způsobeno nedostatečným množstvím sanských křestních jmen. Na první pohled, respektive poslech, je pak patrné, kdo je členem jaké rodiny a s kým je pokrevně spřízněn.

Příslušníci Sanů jsou malého vzrůstu (kolem 150 cm) s relativně dlouhým trupem, krátkými končetinami a vlasy stočenými do malých chomáčků (v literatuře se o nich hovoří jako o tzv. pepřových zrnech). Pro jejich obličej je typické trvalé svraštění a současně jakoby nepřetržitý dětský úsměv. Vrásčitá kůže má svůj konkrétní význam, neboť v podmínkách nedostatku vody pomáhá v těle zadržovat co nejvíce vlhkosti. Další významnou charakteristickou vlastností je schopnost ukládat tuk v oblasti hýždí (tzv. steatopygie), který pak organismus čerpá v době, kdy nastane nedostatek potravy. Výrazným způsobem promlouvá do charakteru života až neuvěřitelně silné sepětí s přírodou, díky němuž mohou Sanové přežívat i v nehostinných přírodních podmínkách. Ojedinelá je jejich schopnost nacházet pitnou vodu hluboko pod zemí a s úspěchem hloubit studně i v pouštních oblastech.

Naprosté souznění s přírodou nikdy Sanům nedovolilo sklidit veškerou „úrodu“, na kterou během svého putování naráželi. Část jí vždy ponechávali na místě, aby se mohli po čase vrátit a měli opět obživu zajištěnou. Zatímco muži především s pomocí otrávených šípů lovili volně žijící zvířata (asi 20 % veškeré spotřebované potravy pocházelo z lovu), ženy doprovázené dětmi sbíraly jedlé plody. Již dvanáctileté děti jsou schopné rozeznat na 200 druhů divoce rostoucích bylin a plevelů, dospělí lidé pak ještě o sto druhů více.

Důležitou roli hrálo ve společnosti předávání darů. Lidé se vzájemně obdarovávali, aniž by očekávali, že okamžitě dostanou nějakou protihodnotu. To výrazně přispívalo k posilování vzájemné sounáležitosti. Sanské komunity nebyly materiálně založené a nerozeznávaly rozdíly ve statutu mezi bohatšími a chudšími členy. Nejvyšší autoritou byl zpravidla nejstarší člen nebo ten, kdo vynikal výjimečnými schopnostmi, například vynikající lovec. Jeho rozhodnutí skupina respektovala, avšak nepřijímala je automaticky a bez výhrad. Běžnou součástí každodenního života byly hlučné a dlouhé diskuse mezi jednotlivými dospělými členy skupiny.

Ve volných chvílích se Sanové rádi bavili. Oblíbenou kratochvílí představoval večerní tanec, probíhající na volném prostranství kolem rozdělaného ohně. Tanec doprovází rytmické tleskání, během něž se tančící muži dostávají do transu. Cílem tedy nebyla zábava v našem pojetí, nýbrž snaha navázat spojení s duchy, převtělit se do některého z posvátných zvířat, a tak upevnit spojenectví s celým kosmem.

Přestože v obecném povědomí panuje představa, že Sanové vyznávají nomádský způsob života (tedy putování z místa na místo bez trvalého usazení), není tomu tak. Sanové se sice pohybují na volném prostranství, avšak nikoliv nahodile a bez jakýchkoliv omezení. Klíčový je samozřejmě zdroj vody, kolem kterého si ve vzdálenosti několika kilometrů staví prosté příbytky, přičemž se přilehlé území stává zdrojem jejich obživy. Užívání takto vymezeného prostoru, pro nějž Sanové používají pojmu *n!ore* (vykřičník v přepisu slova nahrazuje v sanštině běžné tzv. mlaskavky), podléhá přísným zvyklostem. *N!ore* se zpravidla předává z otce na nejstaršího syna, a chce-li jiná skupina Sanů na jeho území vstoupit, měla by požádat o svolení. Vzájemná úcta mezi Sany byla přirozenou součástí jejich života, bez níž si nedokázali představit svou existenci. Příchodem Evropanů doznaly jejich zvyklosti ovšem značné proměny.

Khoikhoiové (Hotentoti)

Archeologicky nejcenějším obdobím zachycujícím přítomnost Khoikhoiů je pozdní doba kamenná, z níž se dochovalo bohaté dědictví v podobě nalezených artefaktů. Pro výrobu nástrojů a zbraní používali tradiční materiály jako dřevo, kámen a kosti. Revoluční novinku představovalo objevení luku a šípu, který se v regionu jižní Afriky rozšířil přibližně před 15 000 lety a jehož používání významným způsobem zvýšilo rozmanitost dostupné masité potravy.

Právě Khoikhoiové žijící v severních oblastech dnešní Botswany postupně přizpůsobili své životní zvyklosti místním klimatickým podmínkám a přešli během posledních století před n. l. k pastorálnímu způsobu obživy. Tento přechod podpořily příznivé klimatické podmínky panující v okolí řeky

Okavango, které přímo vybízely k aktivnímu chovu hovězího dobytka a ovcí, na němž pastevectví spočívalo. Vlastnictví dobytka a ochrana majetku byly příznačnými rysy khoikhoiského osídlení. Schopnost vytvářet majetek nutně vedla k sociálním rozdílům a nechala vzniknout vrstvě bohatých, jež materiální statky předávali svým přímým potomkům. Běžnou součástí života Khoikhoiů představovala také směna a výměna různých druhů zboží.

Prvními Evropany, s nimiž se kdy setkali, byli kolem roku 1500 portugalské mořeplavci a následně obchodníci kotvící v Kapském Městě. Krátce nato přišli do pobřežních oblastí holandské, německé, francouzské a konečně anglické (britské) osadníci, kteří během následujících staletí khoikhoiskou populaci, žijící na rozdíl od Sanů v úrodnějších oblastech, naprosto zdecimovali. Jejich vlivem se Khoikhoiové dočkali také svého „evropského“ jména Hotentoti (v afrikánštině ve zkrácené podobě Hotnot), což znamenalo hanlivé označení nebláhného (barevného) obyvatele Kapska.

Bantuové

Třetí velkou skupinou obývajícím území dnešní Botswany se stali Bantuové (*bantu* = člověk), jejichž příchod z oblastí na sever od rovníku byl předzvěstí nastupující doby železné. Obecně se soudí, že Bantuové přišli do jižní Afriky ve dvou velkých migračních vlnách. První z nich pocházela ze západní Afriky a její příslušníci osídlili horní tok Zambezi někdy kolem roku 300 před n. l., druhá pak putovala z východní Afriky podél východního pobřeží a řeky Zambezi dosáhla až krátce před n. l. Mezi Bantuy a Khoikhoi docházelo zcela samozřejmě k navazování kontaktů, které přirozeně ovlivňovaly kulturní návyky na obou stranách. Dokladem prolínání obou kultur mohou být pozůstatky dobové khoikhoiské keramiky v oblasti kolem Okavango (z doby asi 200 před n. l.), kde nacházíme zřetelný vliv bantuských migrantů. Kulturní vlivy se posílily uzavíráním smíšených sňatků mezi Bantuy a Khoikhoi, což se podepsalo i na fyzickém vzezření potomků pocházejících z těchto manželství. Dnes můžeme vidět, že pokožka původního Bantua je o poznání tmavší než kůže člověka pocházejícího ze smíšeného manželství.

Na rozdíl od Sanů i Khoikhoiů vyznávali Bantuové jako základní způsob obživy zemědělství, k němuž využívali železných nástrojů. Vedle genetických předpokladů i fyzicky náročná výroba železných předmětů, orba a další práce na poli vedly postupně ke změně fyziologie Bantuů. Svou výškou i tělesnou konstitucí odpovídali mnohem více moderní jihoafrické negroidní populaci, než tomu bylo v případě Sanů a Khoikhoiů. Existence železných zbraní vedla některé vědce k závěru, že především jejich výroba spojená s nutností fyzické odolnosti připravila podmínky pro expanzi Bantuů na botswanské a další území jižní Afriky. Zjevná fyzická převaha Bantuů nad ostatními domorodci vedla počátkem 19. století k potlačení nebantuských skupin obyvatel, a to už za hojně účasti bílé populace v regionu.

Vliv Evropanů na domorodce

V důsledku příchodu Evropanů do jižní Afriky během 17. století doznala nejen sanská populace výrazných změn, neboť nově musela čelit dosud neznámým hrozbám. Jedním z produktů evropské dominance bylo zavedení termínů Bušmen/Bushmen (tj. člověk žijící v buši) či Křovák, které se stalo synonymem pro sanského domorodce. První dochovanou zmínku o jeho užití máme z roku 1652, kdy jej užili zdejší holandské kolonisté – Búrové – jako hanlivé označení pro lovce-sběrače žijící v okolí dnešního Kapska (v holandštině, respektive jejím zdejším dialektu búrštině, byl používán výraz *Boschjesmans*).

Evropané si od Sanů udržovali velký odstup a tvrdě trestali zejména jakékoliv jejich pokusy o zcizení chovaného dobytka. Sanové se ovšem ke krádežím uchýlovali zejména z nedostatku volně žijící zvěře, kterou Evropané krátce po svém příchodu mohutně lovíli a často doslova vybíjeli, aby tak „ochránili“ svou úrodu na polích, ale také pro kratochvíli z lovu.

Evropané se při pohledu na Khoisany nemohli ubránit údivu nad jejich zjevem i mravy a velmi často si nějakého domorodce „vypůjčili“ na svou plavbu domů. Díky tomu byly světové metropole svědky mnoha cirkusových představení, ve kterých hráli domorodci nechtěně hlavní roli. Upoutávky na jejich vystoupení byly v duchu „hotentotská Venuše“, či

později po zveřejnění Darwinových spisů „chybějící článek mezi člověkem a opicí“. Obnažená těla khoisanských žen dokonce předváděli vysokým aristokratům pro zpestření jejich sexuálních fantazií.

Odlišnosti jihoafrických domorodých skupin

Přítomnost různých větví původního obyvatelstva podporuje existence odlišných jazykových skupin, do nichž lingvisté používané jazyky rozdělují. Bez ohledu na to, zda se jedná o odlišení přirozené nebo vytvořené uměle pro potřeby vědecké klasifikace, můžeme na území Botswany najít unikátní khoisanskou jazykovou rodinu, která využívá místo nám známých souhlásek tzv. mlaskavky. V mluvené řeči je pro běžné posluchače značně obtížné jejich zvuk napodobit, naproti tomu v písemném projevu je jejich identifikace poměrně snadná, neboť pro jejich zaznamenání je používán symbol vykřičníku (!). Vedle khoisanských jazyků zde vidíme přítomnost bantuské jazykové větve, do níž spadá (se)tswanština, nejrozšířenější domorodý jazyk užívaný v Botswaně.

Odlišnosti v řeči, tělesné konstituci a v neposlední řadě i ve způsobu obživy umocňovaly přímé fyzické konflikty mezi domorodými skupinami, které se často nenesly v přátelském duchu. Zjevným příkladem může být samotné označení *san*, užívané khoikhoiskou populací pro zloděje dobytka.

Napětí mezi Sany a Khoikhoi podporovalo také jejich odlišné sociální postavení. Zatímco se Khoikhoiové zaměřovali spíše na obchod a čile komunikovali s okolním světem, Sanové byli považováni ostatními populacemi za „méně schopné“, a pokud dostali nějaké zaměstnání, byly jim svěřovány úkoly podřadného charakteru. Častým zdrojem obživy se pro ně stalo především pasení khoikhoiských stád dobytka. Khoikhoiové za tuto činnost odměňovali Sany naturáliemi v podobě mléka či masa, ale i tak na ně nahlíželi jako na podřadnou složku populace. Ještě horšího zacházení se jim dostávalo od Bantuů, a zejména od bělochů, kteří rychle ovládli veškeré významné oblasti regionu.

Počátky novověké státnosti

Formování prvních státních útvarů

Z archeologických nálezů se dozvídáme, že nejrušnějším místem raně středověké Botswany (přelom 1. a 2. tisíciletí n. l.) byla oblast řeky Limpopo, kde se kolem roku 700 zformovala silná toutswijská kultura. Lidé žijící v pohoří Toutswe, od něhož se odvozuje její jméno, vedle chovu dobytka také často lovíli, sbírali divoce rostoucí plody a v neposlední řadě čile obchodovali s osadami na východním břehu Limpopo. Rozvoj středověké státnosti v letech 900–1200 by ovšem nebyl možný bez postupné změny klimatu. Ta s sebou přinášela vyšší úhrn dešťových srážek a vlhčí podnebí, což vytvářelo ideální životní podmínky pro osídlování oblastí na východ od pouště Kalahari. Dostatek vody a možnost intenzivně obdělávat stále více půdy představovaly nezbytné podmínky pro rozmach raně středověkých státních útvarů. Tyto vesměs drobné státečky čile rozvíjely obchod se vším, co příroda a jejich vlastní schopnosti nabízely. Během krátké doby zde vybudovaly stezky spojující východní Limpopo a pobřeží Indického oceánu, kde se usazovali arabští obchodníci. Jejich prostřednictvím se pak čile obchodovalo zejména s velmi žádanou slonovinou a solí, na druhou stranu do vnitrozemí putovaly nejrůznější kovové předměty (nářadí i zbraně) nebo různé korálky a ozdoby.

Toutswijská kultura od poloviny 11. století čelila sílícímu tlaku sousedního státu Mapungubwe, který ležel na území dnešní JAR. Život v Mapungubwe, stejně jako v dalších podobných případech v celém regionu, se soustřeďoval do větších vesnic tvořených kulatými chýšemi. Ty měly převážně kamenné základy a uspořádání do velkého kruhu, uvnitř něhož byl prostor jak pro zvířata, tak také pro hroby a zásobní jámy (*kraal/lesaka*). Hovězí dobytek hrál v životě místních nezastupitelnou roli. Jeho vlastnictví dokazovalo dobrý životní standard, což pak automaticky umožňovalo získat lepší postavení v rámci hierarchie sociálních vazeb. Velmi často byl právě dobytek předmětem vzájemných půjček. Bohatší muži vlastnící